

بررسی راهکارهای مسئولیت پذیری در کودکان و نوجوانان

جانعلی میر^۱، نرگس میر^۲، فاطمه میر^۳

^۱ کارشناسی آموزش راهنمایی و مشاوره، پردیس فرهنگیان شهید بهشتی مشهد و آموزش و پرورش ناحیه ۱ زاهدان (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناسی حسابداری، دانشگاه سیستان و بلوچستان و آموزش و پرورش ناحیه ۱ زاهدان

^۳ فوق دیپلم، دینی عربی، تربیت معلم فاطمه الزهرا (س) یزد و آموزش و پرورش ناحیه ۱ زاهدان

چکیده

دوران کودکی و نوجوانی مهمترین دوران فرد برای ورود به دنیا و جامعه است، هر آنچه فرد برای ورود به اجتماع نیاز است بداند و فرا بگیرد در این دوران آموزش داده می شود. مسئولیت پذیری مهمترین شاخصه اخلاقی برای کودکان و نوجوانان برای ورود به دنیای کنونی است. مسئولیت پذیری جزو آن دسته از رفتارهایی است که هم برای زندگی فردی و هم برای زندگی فرد در اجتماع مفید می باشد. عصر ارتباطات و پیشرفت های الکترونیکی و گرایش کودکان و نوجوانان به فضای مجازی اندک اندک نسل جدید را به سوی بی تفاوتی های نسبت به مسایل شخصی و اجتماعی سوق داده است، رشد بی قانونی، عدم احترام به والدین، عدم احترام به قانون، عدم توجه به مسایل پیرامونی از مهمترین نشانه های بی تفاوتی نسل کنونی می باشد، لذا در این پژوهش که با روش کتابخانه ای است به بررسی راهکارها مسئولیت پذیری در کودکان و نوجوانان پرداخته ایم یافته های این پژوهش نیز در قالب ۱۲ راهکار برای مسئولیت پذیری دانش آموزان ارائه شده است.

واژه های کلیدی: مسئولیت پذیری، کودکان، نوجوانان، دانش آموزان

مقدمه

مسئولیت با مسئولیت پذیری به تنهایی اشاره به حس وظیفه شناسی، پاسخگو بودن و تعهد دارد. از آن جا که مسئولیت پذیری یک ویژگی ذاتی نیست و قابل ارتقا است. بهتر است این ویژگی از کودکی در افراد پرورش یابد تا اثربخشی بیشتر داشته باشد. یکی از مهم ترین عوامل مؤثر در بروز رفتار مسئولیت پذیر در کودکان، خانواده است. خانواده به عنوان اولین واحد اجتماعی و جامعه ای کوچک که هدف آن توسعه و رشد اجتماعی کودکان است در پرورش مسئولیت پذیری مورد تاکید قرار گرفته است (اشمیتز، ۲۰۱۷).

شاید بزرگ ترین دغدغه برخی والدین، درس خواندن کودکان باشد. گرچه اهمیت این موضوع یعنی موفقیت در تحصیل بر کسی پوشیده نیست، اما باید بپذیریم که درس خواندن همه زندگی فرزندان نیست و آنها باید بتوانند در هر دوره ای از زندگی و در مواجهه با هر موقعیت و بحرانی به خوبی از پس بحران ها و چالش های اساسی زندگی برآیند، اما برای این که فرزندانمان بتوانند به خوبی از پس مسئولیتهای خود در زندگی برآیند باید از دوران کودکی حس مسئولیت پذیری را در آنان تقویت کرد. تعریف مسئولیت پذیری

اصطلاح مسئولیت پذیری از نظر لغوی به معنای موظف بودن به انجام دادن امری است. در معنای عام حقوقی نیز مسئولیت به مفهوم متعهد و موظف بودن شخص به انجام یا ترک عملی است (شهیدی، ۱۳۸۶) مسئولیت پذیری یعنی قابلیت پذیرش و به عهده گرفتن کاری که از کسی خواسته شده است البته مسئولیت با وظیفه تفاوت دارد. وظیفه کاری است که یک نفر به دیگری محول می کند و باید حتماً انجام بگیرد. اما وقتی از کسی خواسته می شود مسئولیتی را بپذیرد، باید برای او کاملاً مشخص شود

موضوع درخواست چیست و در برابر به عهده گرفتن آن، چه چیزی به دست می آورد. مسئولیت: آنچه انسان عهده دار و مسئول آن باشد از وظایف، اعمال و افعال (عمید، ۱۳۹۳).

مسئولیت پذیری از دیدگاه روانشناسان

می توان گفت تلاش هایی که ویلیام گلاسر از سال ۱۹۶۵ در حوزه ی تبیین درونی رفتار آدمی انجام داد، خود را در قالب یک نظریه ی انگیزشی- رفتاری به نام تئوری انتخاب نشان داد. این نظریه که بنابه گفته گلاسر (۱۹۹۷؛ ترجمه صاحبی، ۱۳۹۰)، یک نوع روانشناسی کنترل درونی است در مقابل روانشناسی کنترل بیرونی قرار می گیرد؛ به طوری که در این تئوری صحبت بر سر آن است که رفتارهای هر انسان بیش از آن که برانگیخته شده به وسیله محرک ها و برانگیزاننده های بیرونی باشند، از عوامل درونی منشاء گرفته، و انتخاب های او برای ارضای نیازهایش می باشند. گلاسر که از ابتدای فعالیت های تخصصی، رویکردهای مسلط روانکاوی و رفتارگرایی بر حوزه روانشناسی را برنمی تابید، در آثار اواخر عمر خود نیز آنها را ذیل روانشناسی کنترل بیرونی صورت بندی می کند، در نظام کنترل بیرونی، رفتارها از بیرون ایجاد می شوند و می توان از طریق پاداش و تنبیه، رفتارهای دیگران را ایجاد کرد؛ همین نگاه بیرونی نسبت به رفتار از نظر گلاسر بزرگ ترین آسیب ها را به انسان وارد کرده است؛ به طوری که اجازه رشد مسئولیت پذیری را از انسان گرفته است. به عبارت دیگر گلاسر (۱۹۹۷؛ ترجمه صاحبی، ۱۳۹۰)، معتقد بود این رویکردها آن چنان فرد را درگیر ساختارهای بیرونی در تنظیم رفتار کرده است که آگاهی فرد از نقش خود در صدور رفتارها را کمرنگ کرده و همین مانعی بزرگ بر سر راه مسئولیت پذیری انسان ایجاد کرده است. وی معتقد بود انسان ها برای انتخاب ها، تصمیمات و اهدافشان و برای میزان شاد بودن در زندگی ————— وول اند وچندان التفاتی به عوامل بیرونی در شکل بندی نهایی رفتار انسان نداشت. در مجموع می توان چکیده تئوری انتخاب را در چارچوب مفهوم مسئولیت پذیری عنوان کرد؛ به طوری که گلاسر (۱۹۹۸؛ به نقل از صاحبی، ۱۳۹۱)، در قالب این نگاه مفهوم بیماری روانی را درگستره ی روانشناسی و روان درمانی به چالش می کشد. وی عنوان می کند که بر اساس روش سنتی دلیل این که انسان ها مسئولیت گریزند این است که از نظر دهنی بیمارند در حالی که در تئوری انتخاب و روش درمانی مبتنی بر آن به نام واقعیت درمانی، انسان ها به این دلیل بیمارند که از روی بی مسئولیتی رفتار می کنند. مسئولیت پذیری از دیدگاه گلاسر (۱۹۹۷؛ ترجمه صاحبی، ۱۳۹۰). در قالب سه مؤلفه صورت بندی شده است:

اولا یادگیری انتخاب رفتارهایی است که نیازهای اساسی ما را برآورده کند؛ ثانیاً پذیرفتن پیامدهای رفتار خود؛ ثالثاً این که مانعی بر سر راه برآورده شدن نیازهای دیگران نباشد. اندکی تأمل در تعریف واژه مسئولیت پذیری ابعاد فردی و اجتماعی موجود در آن را به وضوح نشان می دهد. در بعد فردی آن ارضا نیازهای فرد است که عامل اساسی و لازم در جهت خشنودی آدمی است و دیگری پذیرش نتایج رفتارهای خود می باشد. اما گلاسر بنابراین تعریف ابعاد فردی آن را برای بهزیستی روان آدمی کافی ندانسته و به همین دلیل بعد دیگری که در واقع تکمیل کننده بهزیستی روانی فرد است یعنی ارضای نیازهای دیگران (بعد اجتماعی) را به آن می افزاید به عبارت دیگر، مسئولیت پذیری در معنای فردی همان پذیرش و تعهد برای برآورده کردن ارزش های شخصی است؛ و در معنای اجتماعی پذیرش و احترام نسبت به ارزشهای مطلوب جامعه است. گلاسر (۱۹۹۸؛ به نقل از صاحبی، ۱۳۹۱)، بیان می کند عدم توجه به نیازها و خواسته های دیگران روابط اجتماعی را تخریب می کند، روابطی که انسانها برای ————— ولیت پذیری به عنوان شاخص بهزیستی روان شناختی هم در معنای فردی و هم در معنای اجتماعی به آن نیاز دارند. در جای جای آثار گلاسر تأکید روی روابط اجتماعی و خوب کنار آمدن انسانها با یکدیگر از مؤلفه های بسیار مهم می باشد؛ همسو با دیدگاه گلاسر، تداوم و حفظ روابط ارزشمند اجتماعی بین افراد جامعه نیز از مسائل مهمی است که در جامعه شناسی تحت عنوان تعهد اجتماعی صورت بندی شده است (گیلیاند و بلو، ۲۰۰۳) در ادبیات جامعه شناسی مفهوم «تعهد» و «مسئولیت اجتماعی» به صورت مترادف به کار رفته و در یک فضای مفهومی مشترک تعریف شده اند (یوسفی، فرهودی زاده و لشکری، ۱۳۹۱)

از نظر دورکیم (۱۹۳۸)، تعهد اجتماعی عاملی است که در جهت ارضای نیازهای متقابل افراد جامعه و همچنین همبستگی اجتماعی عمل می کند. مک اولی (۱۹۹۱؛ به نقل از سبحانی نژاد و آب نیکی، ۱۳۹۱)، مسئولیت اجتماعی را قابلیت پاسخگویی

به گروه های انسانی می داند که شامل رضایت از پذیرش عواقب رفتار، احساس تعهد به ارزش های گروه و ارزش های خود می داند چلبی (۱۳۷۵)، مفهوم تعهد اجتماعی را برای بیان اقدامات مسئولانه به کار می برد و منشاء تعهد را عاطفه و وابستگی عاطفی عنوان می کند. در این جا روابط اجتماعی اهمیت بیش از پیشی می یابد چرا که هم عاملی در جهت ارضاء نیازهای متقابل افراد و هم باعث وابستگی عاطفی افراد جامعه تبست به هم می شود چنین چیزی در واقع همان تعهد اجتماعی است. لازم به ذکر است اگرچه گلاسز در رویکرد خود سخنی از مفاهیم اجتماعی به صورت مستقیم به میان نمی آورد اما تحلیل دقیق نگاه گلاسز هم چون تعریفی که از مسئولیت پذیری (چنان که اشاره رفت) ارائه می دهد می تواند در تبیین مفاهیمی چون تعهد اجتماعی مؤثر باشد.

مسئولیت پذیری از دیدگاه اسلام

از جمله اصول انسان شناختی در نگرش اسلامی توجه به اصل مسئولیت و رشد و تکامل آن در انسان است. از سوی دیگر، یکی از روش های برخورد با مشکلات رفتاری روش «مئولیت دادن» است گاهی افراد برای فرار از مسئولیت خطا را به خدا نسبت می دهند. قرآن کریم در این باره می فرماید «ما أصابك من حسنئ فمن الله و ما أصابك من سيئه فمن نفسك ۳*۱ هر چه از خوبی به شما برسد از طرف خداوند است و هر چه خطا کنید از ناحیه خود شماست (احمدی، ۱۳۷۹).

اصل مسولت عارت است از: «افزایش مقاومت فرد در برابر شرایط، تا به جای پیروی از فشارهای بیرونی از الزام های درونی تبعیت کند که احساس مسئولیت با احساس تکلیف نامیده می شود (باقری، ۱۳۹۰). به عبارت دیگر، معنای مسئولیت این است که مددجو دیگران را به خاطر احساسات، افکار، تکانه ها و رفتارهای خود سرزنش نکند و مسئولیت آنها را بپذیرد و بداند آنچه را به دیگران نسبت می دهد (فرافکنی ها) در واقع متعلق به خود اوست. در انسان، دو نوع خود وجود دارد: خود طبیعی و خود معقول؛ و به تبع آن، دو نوع مسئولیت ایجاد می شود: مسئولیت عمومی و مسئولیت عالی، اولی ناظر بر مسئولیت خود طبیعی است و دومی ناظر بر مسئولیت ایجاد شده در خود معقول، مورد اخیر در حیطه ارزش های عالی قرار می گیرد و ضامن عمل به آن شخصیت انسان است، نه اجبار عوامل خارج از شخصیت؛ مانند مقررات اجتماعی و کیفر و پاداش های بیرونی (واعظی و یزدانی، ۱۳۹۳). حوزه مسئولیت انسان شامل مسئولیت فردی، خانوادگی، اجتماعی، نزدیکان، و مسئولیت در برابر عهد و پیمان الهی است. تناسب تکلیف با توان فرد و عمل به تکالیف از جمله نکات مهم در جهت افزایش مسئولیت است. تناسب تکلیف با ظرفیت و توان کودک از بروز احساس شکست در او جلوگیری می کند؛ احساسی که منجر به تسلیم شدن و سلب مسئولیت فرد می شود. در حوزه عمل قرار گرفتن نیز موجب افزایش حس مسئولیت شده، یک احساس ارزشمند و عشق را در دل انسان پدید می آورد، اما قرار گرفتن در دایره «آرزوها»، به بی اعتنایی نسبت به پذیرش مسئولیت و ملب اختیار و در نتیجه، «شکست» می انجامد؛ شکستی که احساس بی ارزشی را در پی دارد. امام علی علیه السلام در این زمینه می فرماید: «عمل را رفیق خود قرار ده، اما آرزویت دشمن توست (فرهادیان، ۱۳۸۷)

از جمله روش های پر کاربرد برای پذیرش مسئولیت در کودکان می توان به موارد ذیل اشاره کرد: ۱. روش تکلیف به قدر وسع و توان فردا ۲. روش مدارا با خویشتن و اعطای مسئولیت هایی متناسب با علایق و گرایش های فرد؛ ۳. روش مواجهه با نتایج اعمال و تکیه بر قضاوت فرد نسبت به عملکرد خود با استفاده از فن سؤال باز و انعکاس احساسات ۴. روش ابتلاء و قرار دادن فرد در موقعیت های متفاوت روشهای مزبور بر اساس حب ذاتی و تمایل انسان نسبت به خود هستند، تمایلی خودخواهانه ابتدایی و با کاربردی عمومی، اما روش تحریک ایمان برای افرادی که ایمان قلبی دارند و برای کسب رضای الهی تلاش می کنند. کاربرد بیشتری دارد (حاجی زاده و آورچه، ۱۳۹۳).

مسئولیت پذیری از دیدگاه نهج البلاغه

اصل مسئولیت پذیری که مبتنی بر مقاومت و تأثیر گذاری بر شرایط در انسان است، بیانگر آن است که باید مقاومت فرد را در قبال شرایط افزایش داد و او را چنان گرداند که به جای پیروی از فشارهای بیرونی از الزام های درونی تبعیت کند. این پیروی از الزام های درونی را احساس مسئولیت یا احساس تکلیف می نامیم. فردی که در برابر انجام یا ترک عملی، احساس مسئولیت می

کند، خود را تحت تأثیر بایندی از درون میبیند. بایندی که درعین حال هم الزام آور است و هم فرد نسبت به آن احساس یگانگی و خودی دارد.

در حالی که بایدهای بیرونی گاه فقط الزام آورند، اما فرد نسبت به آنها گاه احساس دوگانگی و بیگانگی دارد. با توجه به همین تفاوت، اهمیت و قدرت احساس مسئولیت شناخته می شود. با توجه به این امر که مفهوم اجتماعی بودن از دیدگاه حضرت علی (ع) و با توجه به اهمیت مسئولیت اجتماعی فردی به عنوان اساسی ترین بعد تربیت و تبیین این مسئله از دیدگاه اسلام خصوصاً از نظر نهج البلاغه بدین منظور بیان می شود.

از نظر کسانی که در زمینه اسلامی مطالعاتی دارند، مسلم است که اسلام در همه زمینه های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و معنوی نظام دارد و منظور از نظام مجموعه تعالیم و خط مشی هایی است که صورت منسجمی را در امری عرضه می کند، منابعی که در این نظام راهنما و هدایتگر می باشد. کتاب آسمانی قرآن (مجید)، سنت، اجتماع و عقل می باشد. از جمله منابعی که در اسلام راهنمای نظام تربیتی است، نهج البلاغه می باشد. بخشی از معارف تربیتی امام علی (ع) را در نهج البلاغه در نامه های ایشان می توانیم درک کنیم گرچه خطبه ها و کلمات ایشان دریای عظیمی از معارف است، اما نامه ها ظرافت و لطف دیگری دارند. ما به دو نامه ایشان اشاره می کنیم؛ یکی نامه ۵۳ که به مالک اشتر نوشته اند و در آن اخلاق و بخش اول: مسئولیت پذیرفتار حاکم اسلامی تشریح شده است و دیگری نامه ۳۱ می باشد که به امام حسن (ع) نوشته اند و در آن علم خودسازی، حفظ خود و نفس آن چه برای یک انسان در زندگی شخصی با اجتماعی مفید و مؤثر و موجب تعادل او مطرح می گردد، بیان شده است. مطالب این نامه آن قدر اهمیت دارد که حضرت می فرماید: «هر وقت یقین پیدا کردی و قلب تو، باصفا و خاشع شد و ارادت متمرکز گردید. پس به آن چه برای تو تفسیر می کنم اندیشه کنه نامه در هفت بخش تشریح شده، بخش اول رابطه با خدا، بخش دوم رابطه با رسول خدا، بخش سوم مرگ و حیات، بخش چهارم رزق و روزی، بخش پنجم روابط اجتماعی، بخش ششم علم و موعظه و بخش هفتم شامل چند نکته اخلاقی بوده و هر بخش شامل توضیحات مفصلی می باشد. آن چه در این نوشته مدنظر می باشد روابط اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه می باشد. حضرت علی (ع) می فرماید: «دست خداوند با جماعت است، از پراکندگی بپرهیزید»، حضرت علی (ع) در موارد گوناگون به حفظ این روح جمعی سفارش کرده است. هدف در جامعه و تربیت اسلامی مسئولیت پذیری است. ایشان می فرمایند: «اسلام را چنان تفسیر می کنم که هیچکس آن را پیش از این این گونه تفسیر نکرده باشد. اسلام همان تسلیم است و تسلیم همان یقین است و یقین همان تصدیق است و تصدیق اقرار است و اقرار احساس مسئولیت است و احساس مسئولیت عمل است. در تربیت اسلامی ارزش های اجتماعی بر ارزش های فردی برتری دارند، حضرت علی (ع) در ابعاد مختلف و در موارد گوناگون به اهمیت حیات اجتماعی اشاره کرده اند و در قول و عمل به این مسئله صحنه گذاشته اند.

ایشان علاوه بر تأکید زیادی که بر مسئله اجتماع و وحدت مسلمین و ارزشها و مسئولیتهای اجتماعی داشته اند و در موارد مختلف آنها را ستوده آثار آنها را بیان نموده اند. با مروری بر همان نامه امام به فرزندش می توان گفت که تعلیمات آن بر محور احساس مسئولیت در قبال خود و اجتماع قرار دارد. در نهایت از نظر قرآن و نهج البلاغه آدمی نسبت به جمعی که در میان آنها زندگی می کند بلا اراده نیست. اما در عین حال نظر بر این که شکل گیری هویت او به نوع روابطی که با دیگران برقرار می کند، بستگی دارد. تصویر آدمی در نهج البلاغه که مبنایی برای اصول و روش های تربیتی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی می باشد، حاکی از آن است که افراد می توانند و باید آداب و رسوم جمعی را که در آن زندگی می کنند بیاموزند. همان گونه که در جامعه شناسی، روانشناسی و روانشناسی اجتماعی مراحل را برای آموزش مسئولیت پذیری قائل شده اند، در نهج البلاغه نیز اصول و روش هایی برای آموزش مسئولیت فردی و جمعی توصیه شده است که در متون آن یافت می شود. که برای آموزش کودکان، نوجوانان و جوانان و بزرگسالان جهت مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی می تواند مورد استفاده قرار گیرند (ایمانی، ۱۳۹۰)

فوائد مسئولیت پذیری عبارت اند از بر اساس دیدگاه کلزا (۱۹۸۳)،

فوائد مسئولیت پذیری عبارت اند از:

احساس رضایت درونی

پرورش انضباط درونی

انگیزش درونی قوی

رشد تفکر و افزایش قدرت شناختی

مورد توجه و پذیرش جامه و گروه ها قرار گرفتن

کسب اعتماد به نفس روحیه نشاط و شادابی

صرفه جویی در هزینه های گزافی که در مؤسسات اصلاح رفتار خرج می شود.

نقش مدرسه و اولیای آن در مسئولیت پذیری کودکان

قطعاً مدرسه و اولیای آن نقش مؤثری در پرورش مسئولیت پذیری کودکان خواهد داشت. اگر اولیای مدرسه افرادی مسئولیت پذیر باشند، کودکان ما به آنان نگاه کرده و آنها نیز تن به مسئولیت پذیری می سپارند، دیوئی مدرسه را خانه دوم فرزندان می داند پس در هر دو خانه باید مسئولیت پذیری را به فرزندان آموخت و اگر در خانواده ای به این مهم نپرداخته باشند، باید مدرسه به جبران آن بپردازد. چرا که فعالیت های مدرسه باید مکمل تلاش های خانواده باشد و آنجا که خانواده در این راه کوتاهی کرده باشند، وظیفه مدرسه دو چندان خواهد بود، زیرا هم باید عدم مسئولیت پذیری های او را جبران کند و نیاموخته های خانواده را به او بیاموزد و علاوه بر آن او را برای پذیرش مسئولیت های جدیدی که با او رو به رو می شود، آموزش بدهد و آماده کند. او به تدریج باید یاد بگیرد که خود را برای پذیرفتن مسئولیتهای خطیر معنوی و علمی و فرهنگی و اقتصادی و سیاسی و عقلانی و مانند این ها آماده کند، زیرا ارزش انسان ها به میزان توانمندی آنها برای قبول مسئولیتهای خطیری است که بر عهده می گیرند. پس یکی از نشانه های موفقیت مدرسه آن است که فرزندان را داوطلب پذیرش مسئولیت ها کرده باشد و مسئولیت پذیر شدن دانش آموزان یک مدرسه نشانه موفقیت آن مدرسه در ایفای این نقش و وظیفه ای خطیر و حیاتی است.

موانع مسئولیت پذیری در محیط خانواده

۱. در شیوه ی تربیت استبدادی، والدین به نظر نوجوانان و جوانان اهمیت نمی دهند، تنبیه در این شیوه رواج دارد و موجب می شود مهارت هایی مانند دوست یابی، شرکت در فعالیتهای اجتماعی و مسئولیت پذیری در کودکان رشد نکند. پژوهش کاگان و ماسن نشان می دهد که اگر والدین بسیار سخت گیر و دیکتاتور باشند، مانع پیشرفت و توسعهی کنجکاوی و خلاقیت کودک خود می شوند. والدینی که اجازه نمی دهند کودک ابراز وجود یا اظهار نظر کند، مانع استعداد های بالقوه او می شوند. در نتیجه، این گونه کودکان در آینده روان آزرده و پرخاشگر خواهند شد (هواسی، ۱۳۸۶)

۲. سرزنش و نکوهش، عامل دیگری است که کودکان را خاطی می کند و موجب می شود که آتش لجبازی و عدم مسئولیت پذیری در آنها شعله ور گردد.

۳. عدم هماهنگی والدین، موجب می شود کودکان نیز با دیگران روابط سردی داشته باشند؛ بنابراین، روحیه ی ناسازگاری در کودکان درونی می شود و مسئولیت پذیری و روحیه ی تعاون آنها آسیب می بیند.

۴. نداشتن تجربه ی گروهی و بازی های دسته جمعی موجب می شود که روحیه همکاری و تعاون و اشتراک مساعی، که یکی از ابزارهای مهم مسئولیت پذیری است. در کودکان رشد نکند ۵ فقدان محبت موجب آن می شود که فرد، در تعامل با جامعه دچار مشکل شود، همواره فاصله ی خود را با دیگران حفظ کند و از همکاری با آنها اجتناب ورزد. این جزء رفتارهایی است که با روحیه ی مسئولیت پذیری و مشارکت جویی ناسازگار است (رحیمی، ۱۳۷۷).

برخی از راه های ایجاد حس مسئولیت پذیری در محیط خانواده عبارت اند از

۱. تربیت فرزندان به گونه ای که وابستگی کمتری به دیگران داشته باشند.

۲. فرزندان کارهای خود را شخصا انجام دهند و برای مشکلات خویش چاره جویی کنند

۳. زندگی مردم محوری و سازش و تفاهم با دیگران را به فرزندان خود بیاموزیم.

۴. بچه ها را آگاهانه به مشارکت در گروه های مذهبی، ورزشی، هنری و غیره تشویق کنیم. در امور مربوط به فرزندان با آنها مشورت کنیم.

موانع مسئولیت پذیری در محیط مدرسه

۱. تبعیض قائل شدن بین دانش آموزان، به این صورت که مثلاً به بعضی افراد، مسئولیت هایی داده شود یا آنها مورد توجه بیشتری قرار گیرند. این امر موجب می شود که سایر دانش آموزان به شرکت در فعالیت های گروهی رغبتی نشان ندهند
۲. جذاب بودن فعالیت های مدرسه موجب گریز از مسئولیت است و موجب می شود دانش آموزان با مسئولیتی را نپذیرند یا با اکراه و بی رغبتی، آن را به عهده بگیرند.
۳. تکیه بر بعد آموزشی و غفلت از جنبه های پرورشی باعث گریز از مسئولیت است؛ چرا که وقتی اولیاء و مربیان ملاک پیشرفت تحصیلی را نمره ی خوب گرفتن بدانند، کوشش چندانی در جهت امور پرورشی صورت نمی گیرد.
۴. سخت گیری در محیط مدرسه، روحیه ی مقاومت در برابر اجرای تکلیف و فرار از آن تشدید می کند و باعث می شود که شاگرد در مقابل دستورات معلم کارشکنی کند و بی تفاوت و بی مسئولیت باشد.
۵. روش تدریس معلم محوری در این روش دانش آموز غیرفعال است؛ زیرا تنها نقش شنونده را دارد و بنابراین، هیچ مسئولیتی در کلاس حس نمی کند.
۶. فقدان روح همکاری بین مسئولان مدرسه موجب انتقال این روحیه به دانش آموزان می شود و وحدت اجتماعی محیط مدرسه را که لازمه ی مشارکت جویی و مسئولیت پذیری است، خدشه دار می کند (حسینی قمی، ۱۳۹۱)

برخی از راههای ایجاد حس مسئولیت پذیری در محیط مدرسه

۱. دادن تکلیف به دانش آموزان در حد وسع و توان فردی
 ۲. اعطای مسئولیت های متناسب با علائق و گرایش های فرد
 ۳. قرار دادن فرد در موقعیت های متفاوت (ساسانی، ۱۳۸۲)
 ۴. تشویق دانش آموزان به عضویت در گروهها و دسته ها در مدرسه
 ۵. تأکید بر اردوهای دانش آموزی
 ۶. دوری کردن از تنبیه های ناسالم که موجب از بین رفتن همکاری بین معلم و دانش آموز و کم رنگ شدن حس مسئولیت پذیری و مشارکت جویی در دانش آموزان می شود.
 ۷. استفاده از نیرو و توان همه دانش آموزان در مدرسه و واگذار کردن مسئولیت به آنها.
 ۸. مقدم کردن بعد پرورشی مدارس بر بعد آموزشی آنها
- برگزاری جلسات بحث و انتقاد پیرامون مسائل جاری مدرسه با حضور دانش آموزان (رحیمی، ۱۳۷۷).

راهکارها

دوازده راهکار برای مسئولیت پذیر کردن کودکان مسئولیت پذیر کردن کودکان از مهم ترین جوانب تربیتی در رشد و پرورش کودکان محسوب می گردد. در ادامه ۱۲ راهکار تربیتی برای افزایش مسئولیت پذیری کودکان ارائه می گردد

(۱) آموزش هدف گذاری

نگذارید فرزندتان در بی هدفی سیر کند. با فرزند خود در مورد اهداف بلندمدت و همچنین کوتاه مدت گفت و گو کنید، برای او زمان بگذارید و همچون یک حامی خردمند برخورد کنید. هر بار که او به یکی از اهداف خود دست می یابد و این لذت را تجربه می کند، ترشح دوپامین در مغز منتج به افزایش انگیزه برای حرکت به سوی هدف بعدی می شود.

مراقب هدف های نامطلوب باشید، این روزها فضای مجازی تبدیل به یک غول بزرگ به ویژه در ذهن نوجوانان شده است. ممکن است فرزند شما نیز تمایل به مشهور شدن در این گونه رسانه های اجتماعی داشته باشد و آن را همچون هدفی اساسی ببیند. وظیفه والدین در این مرحله، راهنمایی فرزند در مسیری است که وی را به سوی انتخاب اهداف واقع گرایانه و چگونگی دست یابی به آنها هدایت کند

(۲) کمک به مدیریت احساسات

به کرات دیده اید که برخی افراد با وجود سن بالا همچنان در مدیریت احساسات خود دچار مشکل هستند. ایراد گار چیست؟ عدم آموزش مناسب توسط والدین در دوران کودکی و نوجوانی روش سالم مدیریت احساسات را به فرزندان خود انتقال دهید. یکی از برگ خریدهای اصلی مدیریت احساسات، آموزش صبر و تحمل است. فرزند خود را از کودکی صبور بار بیورید. او باید بتواند در شرایط سخت زندگی خود، کنترل رویکردهایش را در دست داشته باشد و از مزایای شکیبایی استفاده کند. یکی از راههای افزایش صبوری در فرزندان این است که برآوردن نیازهای غیر فوری اش را منوط به گذشت زمان کنید. مثلاً برای یک کودک ۴ ساله که اسباب بازی اش را می خواهد می توان گفت که اول از یک تا ۱۰ بشمار و برای یک نوجوان یک دوره زمانی یک یا چند روزه تعریف کرد

۳) مهارت های مواجهه با موقعیت های اضطراری

یکی دیگر از نمودهای مسئولیت پذیری در فرزندان، توانایی آنها برای مقابله با شرایط اورژانسی است. برای مثال آنها باید بدانند که با یک قابلمه آتش گرفته روی اجاق گاز و یا حتی لوله ای که دچار نشتی شده است، چه کاری انجام دهند. هرچند احتمال وقوع چنین حوادثی آن هم زمانی که هیچ کس برای کمک حاضر نیست بسیار پایین است، اما والدین وظیفه دارند که آنها را به فرزندان خود آموزش دهند. نوجوانی که بدون استفاده از گوشی همراه خود قادر به انجام هیچ کاری نیست، چگونه می تواند تبدیل به فردی مسئولیت پذیر شود؟

۴) مشارکت در کارهای خانه

اگر فرزندان اتاق خواب خود را مرتب نمی کند، نشانه ای ویژه است که از نیاز او به دریافت آموزش های بیشتر خبر می دهد، توصیه می شود از او بخواهید که در کارهای خانه به شما کمک کند. فرزندی که در خانه فقط دریافت کننده خدمات است ولی هیچ خدمتی ارائه نمی کند، می آموزد که در جامعه نیز چنین باشد ولی جامعه یک تفاوت عمده با خانه دارد: زنان و مردان جامعه، پدر و مادرهای فرزند شما نیستند و خدمات یک سویه نخواهند داد و فرزندان در آینده حتماً به مشکل بر خواهد خورد.

۵) مسئولیت مالی در قبال پول توجیبی

با خودتان صادق باشید، آیا هر زمانی که فرزندان تقاضای پول توجیبی می کند به درخواست وی پاسخ مثبت می دهید؟ مشکل مقدار پولی که به وی می دهید نیست. هر بار که بدون برنامه و در چهار چوب تعیین شده اقدام به این کار می کنید، ویژگی مهم مسئولیت پذیری را در فرزند خود کمرنگ و کم اهمیت جلوه خواهید داد. این در حالی است که یکی از اساسی ترین مهارت های زندگی فردی، توانایی مدیریت مالی به شمار می رود. فرزندان از همان سنین کودکی باید آموزش های لازم در راستای نحوه پس انداز پول توجیبی های خود را دریافت کنند. از کودک با نوجوان خود بخواهید که هر بار مقدار مشخصی از پول توجیبی خود را کنار بگذارد و خرج نکند همچنین صورت حساب خرج های خود را بنویسد و به شما گزارش کند. در صورت عدم همکاری وی، از پرداخت مجدد وجه نقد به او خودداری کنید.

۶) مسئولیت سلامت فردی

بسیاری از کودکان در معرض ابتلا به اضافه وزن و به دنبال آن انواع بیماری ها از جمله امراض قلبی و عروقی هستند، علت نیز چیزی جز عادت های غذایی ناسالم نیست. همچنین کم تحرکی، اپیدمی عصر حاضر است که حتی کودکان را نیز فراگرفته است. با فرزندان درباره مواد غذایی مفید و مضر صحبت کنید و درباره نحوه تغذیه راهنمایی اش کنید. حتی اگر لازم باشد، با یک متخصص تغذیه مشورت کنید. او را به یک ورزش مورد علاقه مشغول کنید و از او بخواهید هر روز نرمش کند. اگر فرزندان تلفن همراه دارد، گاهی اوقات پستهای حاوی اطلاعات سلامت مناسب برایش بفرستید، از او بخواهید عضو یک کانال مناسب در این باره شود. به او بیاموزید فردی مسئولیت پذیر است که مسئولیت سلامتی خود را بر عهده می گیرد

۷) مسئولیت در قبال دوستان

به فرزندان درباره معیارهای دوست خوب و سنجش افراد توضیح دهید و به او بگویید که اگر از دوستانش کسی هست که در دوستی شان آسیب می رساند، چگونه او را کنار بگذارد. به او بگویید که مسئول شکل دادن یک گروه دوستان خوب است و نباید اجازه دهد فرد یا افرادی معدل این گروه را پایین بیاورند، خودتان هم دوردادور، حواستان به گروه دوستان فرزندان باشد.

۸) ایجاد فرصت اقدام به حل مشکلات شخصی

بسیاری از والدین هر روزه دچار این اشتباه می شوند که باید تمام مشکلات فرزند خود را رفع و رجوع کنند. هر چند هم که فرزند سن کمی داشته باشد، باید تلاش برای حل مشکلات به ویژه آنهایی که خود باعثشان شده است را یاد بگیرد. برای مثال اگر کودک یا نوجوان شما در محیط مدرسه با دوست خود و یا یکی از معلم ها دچار مشکل شد، به هیچ عنوان در مراحل اولیه مداخله نکنید، به وی اجازه دهید که خود با چالش ایجاد شده دست و پنجه نرم کند. به جای مداخله های بی مورد و بدون نتیجه که هیچ آموزشی نیز برای فرزند به همراه ندارند، مهارت های حل مسئله را به آن ها انتقال دهید و برای افزایش تجربه آنها همانند یک راهنما عمل کنید. شرایطی ایجاد کنید که کودک شما مجبور به تفکر و استفاده از مهارت های خود برای کمک به رفع آن شود. حال می توانید بررسی کنید که چه کارهایی از دست آنها ساخته است و در چه زمینه هایی نیازمند آموزش بیشتر هستند. گاهی وقت ها سؤالی مطرح کنید و از او بخواهید درباره اش فکر کند.

۹) آشناسازی با مسئولیتی به نام شغل

درباره شغل های مختلف، با فرزندان صحبت کنید، بی آنکه قضاوت ارزشی درباره شان داشته باشید، اکثر کودکان و حتی بسیاری از نوجوانان، فقط چند شغل محدود مثل پزشک، معلم، پلیس خلبان و ... را می شناسند و دنیای ذهنی شان محدود می ماند. آشنایی با مشاغل مختلف می تواند در کشف استعداد های آن ها بسیار مؤثر باشد. علاوه بر این، به کار گماردن نوجوانان مشاغلی که محدود به دوران تعطیلات می شوند و بیشتر جنبه آموزشی دارند، گزینه های مناسبی هستند. این دسته از مشاغل کوتاه مدت و سبک، نوجوان در سنین مدرسه را با مفاهیم کار، مسئولیت پذیری، دریافت حقوق متناسب با فعالیت کاری و چگونگی برخورد با چالش های متفاوت در محیط آشنا می سازند.

۱۰) مسئولیت دفاع از حقوق خود

اولین گام در آموزش حقوق به فرزندان این است که حقوق او را در خانه به رسمیت بشناسید و گاهی اوقات، به استناد حقوق او، این شما باشید که کوتاه می آید. در سخن نیز او را با حقوق خود در جامعه آشنا کنید، مثل این که حق اوست که در کلاس سؤال بپرسد تا آنچه متوجه نشده را کاملاً بفهمد، حق اوست که جمعه ها بیشتر بخوابد، حق اوست که از بدن اش را در برابر دست درازی دیگران محافظت کند، حق اوست که اگر کسی ظلمی کرد، به پدر و مادر، معلم، مدیر مدرسه یا پلیس شکایت کند، حق اوست که اگر راننده تاکسی کرایه بیشتری گرفت، اعتراض کند و ...،

۱۱) مشارکت در فعالیت های انسان دوستانه

از فرزندان بخواهید هر بار بخش کوچکی از پول توجیبی خود را برای کمک به یک خیریه معتبر و یا فرد نیازمندی که از شرایطش اطلاع دارید، کنار بگذارد. حضور داوطلبانه در فعالیتهای مدرسه یا کارهای دوستدار محیط زیست و حیوانات با آموختن چیزی که بلد است به دیگری و .. نیز اشکال دیگری از این مهم هستند

۱۲) تمرین اعتماد به نفس

زمانی می توان یک فرزند مسؤولیت پذیر را پرورش داد که اعتماد به تصمیم گیری های شخصی را آموزش داده باشیم. گاهی وقت ها از او بخواهید که درباره موضوع خاصی تصمیم بگیرد و بداند که حتی اگر اشتباه هم کرد، شما از او حمایت می کنید (یوسفی، ۱۳۹۳).

منابع

احمدی، احمد. (۱۳۷۹). رویکردهای مشاوره از دیدگاه اسلام، تازه ها و پژوهش های مشاوره شماره ۵ و ۶، صص: ۱۹۰۹

اسکندری، فهیمه. (۱۳۹۱). مقایسه ی آگاهی واجبی در دانش آموزان نارساخوان و عادی پایه اول شهر سبزوار، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان تهران دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی واحد تهران جنوب

افروز، غلامعلی، (۱۳۹۲)، اختلالات یادگیری رشته روان شناسی. تهران: دانشگاه پیام نور آقا میری، فاطمه سادات. (۱۳۹۶). عطیه الهی قم: بوستان کتاب قم امیدوار احمد. (۱۳۸۴)، نارسایی های ویژه در یادگیری، تهران: انتشارات سخن گستر امیر حسینی، خسرو، (۱۳۸۰)، رازهای تربیت فرزند که همه والدین باید بدانند. تهران: ایرانیان ایزدی فرد، علی اکبر و کاویار، حسین. (۱۳۸۹). مسئولیت پذیری کارگزاران و مدیران از دیدگاه امام علی (ع) با تأکید بر مؤلفهای اخلاق حرفه ای، پژوهش نامه علوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۲، صص: ۲۰-۱ ایمانی، محسن، (۱۳۹۰)، ضرورت و اهمیت تربیت و مسئولیت اجتماعی، اصلاح و تربیت، شماره ۱۰۸، صص: ۳۶-۳۹ بابایی، نسرين. (۱۳۹۰). مقایسه هوش هیجانی، مهارت های اجتماعی و سلامت روان دانش آموزان مبتلا به ناتوانی یادگیری و عادی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

باسی، معصومه (۱۳۹۴) مروری بر درمان های لکنت کودکان پیش از دبستان و دبستان. فصلنامه نواندیش سیر- سال نهم، شماره های ۳۴ و ۳۵، صص: ۳۷-۳۳.

باقری، خسرو، (۱۳۹۰). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: مدرسه. براتلو، فاطمه. (۱۳۸۶). مسئولیت اجتماعی شرکتهای، فصلنامه پژوهش، شماره ۴۴، صص: ۹۳ -

۱۰۸

برایی نژاد، زهره و مطهری نژاد، حسین. (۱۳۹۴). بررسی لکنت زبان در کودکان، همایش بین المللی روانشناسی و فرهنگ زندگی استانبول، موسسه سفیران فرهنگی میپین

بهرامی، آرش؛ محقق، حسین و یعقوبی، ابوالقاسم. (۱۳۹۶). تأثیر آموزش مهارت مدیریت هیجان منفی بر افکار اضطرابی والدین کودکان اوتیسم. فصلنامه مطالعات روانشناسی بالینی دوره ۷، شماره ۲۶، صص: ۱۳۳-۱۴۷.

پشم دار فرد، مرضیه و امینی، مالک. (۱۳۹۵). وضعیت دهی کودکان دارای فلج مغزی در مدرسه. مجله تعلیم و تربیت استثنایی شماره ۱۴۲، صص: ۴۳-۴۶

توکلی، فاطمه (۱۳۹۰)، اثر کاربرد موسیقی و حرکت در کاهش اختلالات گفتاری کودکانه پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

تیموری صفی آباد، بلال، (۱۳۹۱). مطالعه تأثیر هنر درمانی بر اختلالات گفتاری در کودکان با تأکید بر هنرهای تجسمی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد

جلیلی، نسريت؛ اکبر فهیمی، نازیلا حسینی، سید علی قرضی، مرجان و فلسفیان، راضیه. (۱۳۹۰). بررسی مشکلات رفتاری در کودکان فلج مغزی توانبخشی دوره ۱۲، شماره مسلسل ۲۹، صص: ۳۷-۳۰

جودگی، طاهره و مطهری نژاد، حسین (۱۳۹۴)، بررسی اختلالات یادگیری در کودکان، همایش بین المللی روانشناسی و فرهنگ زندگی، استانبول، موسسه سفیران فرهنگی مبین،

صادقی، زهرا و مطهری نژاد، حسین. (۱۳۹۴). بررسی راهکارهای پیشگیری و درمانی اختلالات ارتباطی در کودکان، همایش بین المللی روانشناسی و فرهنگ زندگی، استانبول، موسسه سفیران فرهنگی مبین.

صادقی، زهرا و مطهری نژاد، حسین. (۱۳۹۴)، بررسی راهکارهای پیشگیری و درمانی اختلالات ارتباطی در کودکان، همایش بین المللی روانشناسی و فرهنگ زندگی، استانبول، مؤسسه سفیران فرهنگی مبین

طالب زاده نوبریان، محسن؛ بهرام صالح صادق پور و کرامتی، انسی، (۱۳۸۷). بررسی تأثیر جو اجتماعی مدارس متوسطه پر پرورش مهارت های اجتماعی دان آموزان، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، دوره ۳، شماره ۸، صص

۴۶-۲۳ طالبی، ابوتراب و خوشبین، یوسف. (۱۳۹۱). بررسی مسئولیت پذیری اجتماعی جوانان و عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر آن، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۵۹، صص: ۲۰۸

طاهر منش، صدیقه و معینی راد، جواد. (۱۳۹۵)، مروری بر راههای پیشگیری از بروز پرخاشگری در کودکان و نوجوانان، همایش بین المللی افق های نوین در علوم تربیتی، روانشناسی و آسیب های اجتماعی، تهران، انجمن افق نوین علم و فناوری

عابدی، احمد شاه میوه اصفهانی، آرزو مؤمنی، فرزانه و شاه میوه اصفهانی، باسمن. (۱۳۹۵). مهارت های موردنیاز کودکان برای ورود به مدرسه. تهران: نشر نوشته.

عطایی، بهنام، (۱۳۹۰)، تأثیر آموزش مهارت های زندگی بر عزت نفس دانش آموزان با اختلالات یادگیری شهرستان مشگین شهر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی

علائی، نسرین؛ محمدی شاهبلاغی، فرحناز خانکه، حمیدرضا و محمد خان کرمانشاهی، سیما، (۱۳۹۲)، فریاد خاموش تجربه والدین از مراقبت کودک مبتلا به فلج مغزی. مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات). دوره ۱۹، شماره ۲، صص: ۶۶-۵۱

عمید، حسن. (۱۳۹۳)، ألغت نامه فرهنگی عمید شامل: واژه های فارسی و لغات عربی و اروپایی مصطلح در زبان فارسی و اصطلاحات علمی و ادبی، تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر

غلامی، مرتضی؛ نیکو کار، نرجس و شفیعی، شهرام. (۱۳۹۵). افزایش وضوح گفتار در کودک مبتلا به فلج مغزی: گزارش موردی، مجله تعلیم و تربیت استثنایی شماره ۱۴۳، صص ۴۶-۵۰